

**P R Z E G L Ą D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
R O C Z N I K X X X I I I (L X I I) R O K 2 0 1 8 Z E S Z Y T 1**

MAŁGORZATA CIEŚLUK

Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Szczeciński
e-mail: malgorzata.ciesluk@usz.edu.pl

**CAROLINUM REDIVIVUM. KRYZYS DYDAKTYCZNY
W KRÓLEWSKIM GIMNAZJUM KAROLIŃSKIM W SZCZECINIE
W LATACH 1679–1680
W ŚWIETLE DOKUMENTACJI DYDAKTYCZNEJ SZKOŁY**

Słowa kluczowe: historia Szczecina, historia szkolnictwa, Królewskie Gimnazjum Karolińskie

Keywords: the history of Szczecin, the history of the educational system, the Royal Carolingian Gymnasium

Królewskie Gimnazjum Karolińskie (*Regium Gymnasium Carolinum*) za-inaugurowało działalność 24 listopada 1667 roku na mocy decyzji ówczesnych szwedzkich władz Szczecina. W nowej szkole kontynuowano znakomite, ponad 120-letnie tradycje szczecińskiego Pedagogium Książęcego, w którym prowadzono pracę dydaktyczną od roku 1544 do początku 1667 roku¹. Przełożeni

---

¹ Dokument fundacyjny szkoły został podpisany przez książąt Barnima IX i Filipa I 25.10.1543 r., pierwszych studentów przyjęto jednak w 1544 r. Decyzja o rozwiązaniu Pedagogium Książęcego zapadła na podstawie wniosków komisji, która została powołana w 1666 r. przez szwedzkiego monarchę w celu zbadania stanu uczelni; zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums (des früheren Herzoglichen Pädagogiums und Königl. akademischen Gymnasiums) in Stettin. 1544–1894*, „Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin”, Stettin 1894, s. 12, 14, 74; B. Wachowiak, *Pierwociny życia uniwersyteckiego w Szczecinie w XVI i w początku XVII wieku*, w: *Księga Pamiątkowa Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu dla uczczenia 600-lecia założenia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. G. Labuda, Poznań 1965, s. 189–190; S. Schwann, *Z dziejów*

Carolinum, podobnie jak w poprzedniej szkole, akcentowali wysokie, akademickie ambicje i, choć nie zrealizowano planów przekształcenia uczelni w uniwersytet, to jednak utrzymała ona status najważniejszej instytucji edukacyjnej i kulturalnej w Szczecinie oraz jednej z bardziej istotnych w całej szwedzkiej części Pomorza². Koniec patronatu królów szwedzkich nad miastem i jego szkołą *de iure* nastąpił w roku 1720 na podstawie postanowień traktatu sztokholmskiego, choć *de facto* od 1713 roku kontrolę nad Szczecinem sprawowały władze pruskie, które zadecydowały o kolejnej zmianie formuły uczelni – od 30 grudnia 1716 roku działalność zainaugurowało Gimnazjum Akademickie pod patronatem pruskiego króla Fryderyka Wilhelma I³. Szkoła, kilkakrotnie reorganizowana przez władze pruskie, działała przez kolejne dwa stulecia, aż do 1945 roku⁴.

Okres (1667–1716), w którym Królewskie Gimnazjum Karlińskie funkcjonowało pod zarządem szwedzkim, można uznać za stosunkowo krótki etap w liczącej ponad 400 lat historii szczecińskiej szkoły. Był to jednak czas niezwykle trudny i burzliwy – życie *Carolinum* toczyło się w cieniu głębokich europejskich kryzysów politycznych i militarnych, których dynamikę na terenie dawnego Księstwa Pomorskiego dyktował długotrwały konflikt między Szwecją i Brandenburgią⁵. Jego bezpośrednie i pośrednie skutki determinowały przede wszystkim stan ekonomicznego zaplecza uczelni, co z kolei w ogromnym stopniu

---

szczecińskiego Pedagogium, w: *Descriptio Paedagogii Stetinensis 1573*, wyd. S. Schwann, Szczecin 1966, s. XXI–XXIII; Z. Mielcarek, B. Owczarek, *Od Pedagogium do Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin 1985, s. 25–30, 61–63; R. Gaziński, *Pedagogium Książęce (lata 1544–1667)*, w: *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek*, red. P. Niedzielski, W. Tarczyński, Szczecin 2016, s. 20, 44–46.

² S. Wesołowska, *Das fürstliche Pädagogium bzw. Gymnasium Carolinum in Stettin*, w: *Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums*, red. D. Alvermann, N. Jörn, J.E. Olesen, Münster 2007, s. 119–120, 122; P. Gut, *Szczecińskie akademickie szkoły średnie w II połowie XVII i XVIII wieku*, w: *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek...*, s. 49.

³ Początkowo szkoła nadal posługiwała się nazwą Gimnazjum Karolińskie (*Gymnasium Carolinum*); zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 103; P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 67–68.

⁴ P. Gut, *Z dziejów Gimnazjum Karolińskiego (Gymnasium Regium Carolinum) w Szczecinie (1667–1715)*, „Dyskurs Europejski” 2015, t. 3, s. 39.

⁵ Wpływ konfliktu brandenbursko-szwedzkiego na życie szczecińskiej uczelni ujawnił się już pod koniec lat 50. XVII w. i był z pewnością jednym z istotniejszych czynników, które doprowadziły do głębokiego kryzysu *Pedagogium Książęcego*, a następnie decyzji władz szwedzkich o jego zamknięciu w 1667 r.; M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 74–77; B. Wachowiak, *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego 1478–1713*, w: *Dzieje Szczecina*, t. II: *Wiek X–1805*, red. G. Labuda, Poznań 1985, s. 424, 433–434; R. Gaziński, *Pedagogium Książęce...*, s. 44; P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 57.

wpływało na inne aspekty jej funkcjonowania. Pod wieloma względami działanie szkoły we wskazanym okresie można opisać jako bardziej i mniej udane próby przezwyciężania kolejnych kryzysów oraz przywracania podstawowych standardów pracy szkoły w sferze dydaktycznej i wychowawczej.

W latach 1679–1680, które wyznaczają ramy chronologiczne prowadzonych poniżej rozważań, podjęto szereg działań mających na celu przywrócenie uczelni do życia po głębokiej zapaści, w wyniku której praca szkoły została zawieszona na ponad rok – lekcje nie odbywały się najprawdopodobniej od połowy sierpnia 1677 roku do końca września 1678 roku⁶. Sytuacja ta była bezpośrednim następstwem eskalacji konfliktu szwedzko-brandenburskiego, który z nową siłą narastał od roku 1674, a swoje apogeum osiągnął w latach 1676–1677. Szczecin przetrwał oblężenie armii elektora w roku 1676, nie zatrzymało to jednak procesu degradacji szkoły, która była ekonomicznie zależna od środków finansowych pochodzących z dóbr znajdujących się na terenach kontrolowanych przez Brandenburgię. Trudności ekonomiczne i niepokoje polityczne przekładały się bezpośrednio na codzienność uczelni – dramatycznie zmniejszyła się liczba studentów, a w czerwcu 1676 roku z urzędu zrezygnował rektor Martin Lipenius. Całkowity upadek przyniosło uczelni kolejne oblężenie brandenburskie, w efekcie którego w grudniu 1677 roku Szczecin znalazł się w rękach elektora. Najbardziej widocznym i dramatycznym symbolem upadku uczelni były zniszczenia Kościoła Mariackiego oraz części budynków szkolnych w wyniku ostrzału artyleryjskiego 16 sierpnia 1677 roku. Spłonął wówczas dach audytorium, sklepienia nad salą wykładową oraz trzy budynki mieszkalne należące do Fundacji Mariackiej. Ucierpiała też biblioteka⁷. Nie jest do końca jasne, jak długo w warunkach oblężenia udawało się utrzymać codzienną pracę szkoły. Jak sądzi jednak M. Wehrmann, prowadzenie lekcji zostało zawieszone najpóźniej po sierpniowych ostrzałach i działalność dydaktyczna szkoły zamarła⁸.

---

⁶ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen ...*, s. 84; B. Wachowiak, *Szczecin w okresie...*, s. 429; P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 58.

⁷ Szerzej na temat sytuacji politycznej Szczecina w interesującym nas okresie oraz konsekwencji takiego stanu rzeczy dla *Carolinum* zob.: M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 84; B. Wachowiak, *Szczecin w okresie...*, s. 424–429; A. Borysowska, „*Album Studiosorum*” jako źródło do dziejów szczecińskiego *Pedagogium Książęcego*, w: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, red. J. Kosman, Szczecin 2015, s. 78; P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 58.

⁸ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 84–85.

Przez kolejne dwa lata Szczecin znajdował się pod władzą Brandenburgii. Co do zrujnowanego *Carolinum* pojawiły się przesłanki, pozwalające mieć nadzieję na stopniowe odrodzenie szkoły. Zaplecze finansowe zostało zagwarantowane w treści warunków kapitulacji Szczecina z grudnia 1677 roku⁹, zobowiązano bowiem władcę brandenburskiego do przyznania dodatkowej dotacji na potrzeby zniszczonego Kościoła Mariackiego i związanej z nim uczelni. Z woli elektora doszło do ponownego otwarcia gimnazjum 26 września 1678 roku. Wszystkie zajęcia szkolne odbywały się w pomieszczeniach zamku ze względu na dość powolne tempo odbudowy zniszczonych zabudowań szkolnych. Zdecydowano również o powołaniu rektora uczelni¹⁰, którym został Johann Ernst Pfuel, pracujący do tej pory jako profesor na Uniwersytecie w Greifswaldzie¹¹. Nowy kierownik szkoły 27 kwietnia 1679 roku wprowadził się do przydzielonych mu pomieszczeń na zamku, a dzień później odnotował w matrykule uczelni nazwisko pierwszego przyjętego przez siebie ucznia, którym był Pomorzanie, Christophorus Herwig z Anklam¹². Pod koniec tego samego roku raz jeszcze sytuacja polityczna Szczecina uległa radykalnej zmianie, choć tym razem nie wywołała ona głębszych perturbacji w życiu szkoły – 3 grudnia 1679 roku garnizon brandenburski, realizując postanowienia traktatu pokojowego podpisanego w St. Germain w czerwcu 1679 roku, opuścił Szczecin, a miasto powróciło pod zwierzchnictwo Szwecji¹³.

⁹ Elektor wkroczył do miasta i przyjął hołd od jego mieszkańców kilkanaście dni później, 6.01.1678 r.; zob. B. Wachowiak, *Szczecin w okresie...*, s. 429; P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 58.

¹⁰ Po rezygnacji Martina Lipeniusa z funkcji rektora stanowisko to pozostawało nieobsadzone. Obowiązki kierownika szkoły pełnił konrektor Peter Stammius, który jednak zmarł w 1678 r.; zob. *Acta Scholastica* [...], Bd. 6, Nürnberg 1745, s. 73; M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 81, 85.

¹¹ Johann Ernst Pfuel urodził się w Berlinie w 1640 r. Odbył studia w Wittenberdze, Lipsku i Frankfurtu. Od 1675 r. pracował jako profesor poetyki i retoryki na Uniwersytecie w Greifswaldzie. Od 1679 do 1689 r. pełnił funkcję rektora Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego w Szczecinie. Po odejściu ze szczecińskiej uczelni przyjął urząd kaznodziei nadwornego i rady kościelnego w Güstrow, a następnie od 1693 r. superintendenta w Neubrandenburgu. Tam też zmarł 12.04.1805 r.; zob. J.S. Hering, *Verzeichniss derer Rectorum, Professorum Juris, Professorum Medicinae, Con-rectorum, Sub-rectorum, Professorum Musices et Cantorum* [...], w: tenże, *Historische Nachricht von der Stiftung der 2 Collegiat-Kirchen, in den berühmten Stadt Alten Stettin: namentlich S. Marien u. S. Otens oder Schlosskirchen* [...], Alten Stettin 1725, rozdz. *Rectores*, poz. 17; M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 90; A. Borysowska, „*Album Studiorum*”..., s. 67; P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 58.

¹² Książnica Pomorska w Szczecinie (dalej: KP Szczecin), sygn. RKPS 250/1: *Album Studiorum Gymnasi Regi Stetinsensis* [...], k.131.

¹³ B. Wachowiak, *Szczecin w okresie...*, s. 480.

Konsekwencje kryzysu z lat 1676–1677 znacząco wpływały na warunki i jakość pracy szkoły oraz wiele aspektów jej codziennego życia, szczególnie w pierwszych latach po przywróceniu działalności. Do tej pory badacze nie interesowali się bliżej tą kwestią, co wynika w głównej mierze z braku bezpośrednich źródeł dotyczących funkcjonowania gimnazjum w tym okresie¹⁴. Wydaje się jednak, że możliwość dokonania pewnych obserwacji na temat stanu uczelni w latach 1679–1680 dają, wykorzystywane dotąd w nikłym stopniu, materiały dydaktyczne – przygotowywane przez rektora i publikowane przez szkołę plany lekcji na każdy kolejny rok szkolny oraz wykazy prac pisemnych i wystąpień publicznych, które uczniowie zaprezentowali w poprzednim roku. Szczególnie interesujące w tym kontekście wydają się dwa pierwsze tego rodzaju druki, opracowane przez Johanna Ernsta Pfuela i opublikowane wspólnie 1 stycznia 1680 roku: *Catalogus Lectionum Operumque Publicorum* dla roku 1680 oraz *Index Speciminum* za 1679 rok¹⁵. Informacje w nich zawarte, poddane szczegółowej analizie i skonfrontowane z danymi ustalonymi na podstawie innego typu źródeł, pozwalają na uzupełnienie bardzo skromnego stanu naszej wiedzy. Druki te zostały przyjęte jako podstawa źródłowa na potrzeby niniejszych rozważań, a lata 1679/1680 wyznaczają główne ramy chronologiczne. Dla celów porównawczych wykorzystano analogiczne materiały z wcześniejszego i późniejszego okresu

---

¹⁴ Bardzo mało wiemy szczególnie na temat pierwszych siedmiu miesięcy funkcjonowania szkoły, poprzedzających objęcie stanowiska rektora przez Johanna Ernsta Pfuela. Jedną z nielicznych informacji na temat tego okresu dotyczy uroczystości inauguracyjnej szkoły 26.09.1678 r., w trakcie której jeden ze studentów wygłosił po łacinie mowę przygotowaną pod kierunkiem Daniela Kansdorfa, ówczesnego archidiakona Kościoła Mariackiego; zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichlichen...*, s. 85.

¹⁵ Oba źródła nie były dotąd szerzej wykorzystywane przy okazji badań prowadzonych nad szczecińską uczelnią. Planem z 1680 r. nie dysponował Martin Wehrmann, który podkreślał potencjał informacyjny tkwiący w tego rodzaju dydaktycznej dokumentacji, jednak na jego liście znalazły się katalogi z późniejszego okresu działalności Johanna Pfuela w Szczecinie, dla lat 1682, 1683, 1687 i 1689. Badacz z pewnością miał w rękach wykaz prac za 1679 r., jednak odwołał się do niego wyłącznie w kontekście liczby zorganizowanych w szkole dysput; zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichlichen...*, s. 93, 97. Te i inne plany oraz wykazy prac, znajdujące się obecnie w zasobach Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, wspomina ogólnie, wyłącznie w kontekście przedmiotów realizowanych w szkole oraz ich tygodniowego układu, S. Wesołowska, *Das fürstliche Pädagogium...*, s. 121. Na temat aspektów formalnych materiałów dydaktycznych opracowanych przez Johanna Ernsta Pfuela zob. M. Cieśluk, *Johann Ernst Pffel jako rektor Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego w świetle planów wykładów i wykazów prac studenckich. Wybrane zagadnienia*, w: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa polwyższego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. A. Borysowska, Szczecin 2018, s. 109–144.

funkcjonowania *Carolinum*¹⁶ oraz zapisy w szkolnej matrykule (*Album Studiosorum Gymnasi Regi Stetinensis*)¹⁷.

Celem niniejszego artykułu jest zatem pokazanie, w jaki sposób objawiały się problemy dotyczące zajęć dydaktycznych w ciągu dwóch pierwszych lat po wznowieniu działalności uczelni. Równoległe możliwe jest zaobserwowanie działań rektora Johanna Ernsta Pfuela, które przyczyniły się do przełamania kryzysu i odzyskania przez szkołę wysokiego poziomu dydaktycznego. Poniższe rozważania otwiera analiza ilościowa i jakościowa kadry, w dalszej kolejności omówiono sposoby nauczania i formy pracy stosowane w tym okresie, na koniec poddano refleksji kwestię zależności między kryzysem dydaktycznym a sytuacją uczniów *Carolinum*.

Profesorowie

Jednym z najpoważniejszych problemów, z którymi *Carolinum* zmagало się w latach 1679/1680, były braki kadrowe. Do takiego wniosku prowadzi już ogólna obserwacja niektórych aspektów formalnych interesujących nas druków. Szczególnie istotne w tym kontekście wydają się wykazy prac (*Specimina*¹⁸), al-

---

¹⁶ Z dziesięciolecia pracy Pfuela w Szczecinie dysponujemy planami na lata 1680, 1681, 1682, 1684 i 1685 oraz wykazami prac z roku 1679, 1680, 1681, 1683, 1684. Wchodzą one w skład zbioru, który znajduje się w zasobach KP, sygn. XVIII/12989.I. Oprócz dokumentacji Pfuela zbiór ten obejmuje siedem planów i siedem wykazów prac przygotowanych przez Johanna Georga Röslera, rektora *Carolinum* w latach 1690–1715, oraz po osiem druków każdego rodzaju z czasu, gdy rektorem szczecińskiego gimnazjum był Michael Friedrich Quade (1716–1757). Z okresu 1667–1678 dysponujemy jedynie dwoma drukami – planem na 1668 r., dołączonym do dokumentacji przygotowanej w związku z inauguracją pracy *Carolinum* oraz planem na 1673 r., który zachował się wśród materiałów związanych z Gimnazjum Gdańskim. Nie mamy żadnych informacji na temat wykazów prac studenckich pochodzących z tego okresu.

¹⁷ W zachowanej wersji, *Album Studiosorum* składa się z dwóch części – jedna z nich obejmuje lata 1576–1666 i jest XVII-wiecznym odpisem oryginalnej matrykuły Pedagogium Książęcego, część druga zawiera wpisy z lat 1679–1805: prowadzenie tego tomu rozpoczął Johann Ernst Pfuel, który zlecił również sporządzenie wcześniej wspomnianego odpisu; zob. A. Borysowska, „*Album Studiosorum*”..., s. 67, 77. We wskazanej dokumentacji brakuje zatem 13 lat, w tym całego wcześniejszego okresu działania Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego. Powody powstania tej luki są nieznane.

¹⁸ Określenie „specimina” możemy uznać za charakterystyczne dla tytułów wykazów prac opublikowanych przez Johanna Ernsta Pfuela, choć należy podkreślić, że w każdym z zachowanych druków występuje nieco zmieniony wariant frazy tytułowej: *Index Speciminum: Specimina Solertiae Industriaeque Iuvenilis* (1679), *Specimina Studiosae Iuventutis* (1680), *Specimina Industriae Solertiaeque Iuvenilis* (1683), *Specimina Industriae Iuvenilis et Probitatis* (1681), *Catalogus Speciminum Industriae et Sedulitatis* (1684). Dążenie do osiągnięcia efektu oryginalności w obrębie rozwiązań formalnych opracowywanych materiałów dydaktycznych widoczne jest nie tylko

bowiem rejestrowano w nich faktyczny stan dydaktycznej aktywności szkoły w minionym roku. Za podstawową przesłankę wskazującą na sytuację kryzysu w sferze dydaktycznej możemy uznać różnicę objętości tych druków w poszczególnych latach. O ile począwszy od roku 1681 *Specimina* liczą 12 stron, o tyle materiały z dwóch pierwszych lat po wznowieniu pracy uczelni są zdecydowanie krótsze. W wykazie za rok 1679 „przykłady biegłości i pracowitości młodzieży” (łac. *Specimina Solertiae Industriaeque Iuvenilis*) mieszczą się zaledwie na czterech stronach, rok później podwajają swoją objętość¹⁹.

Kolejna formalna wskazówka związana jest z kryteriami, zgodnie z którymi prezentowane były osiągnięcia poszczególnych uczniów. Kryterium nadrzędnym było nazwisko profesora, który kierował danymi pracami. W każdej grupie wyróżniano z kolei różne kategorie ze względu na dyscyplinę naukową i formę prezentacji²⁰. Za znamienne można uznać, że w obu interesujących nas wykazach jako opiekun dla wszystkich typów prac pojawia się wyłącznie rektor²¹, a liczba kategorii ogranicza się do pięciu w 1679 i sześciu w 1680 roku. Zmianę takiego stanu rzeczy obserwujemy w wykazie prac za 1681 rok – *Specimina* wymieniają wtedy nazwiska trzech nauczycieli kierujących pracami uczniów (w tym rektora),

---

w zakresie tytułów, ale również w innych częściach planów i wykazów prac opracowywanych przez Pfuela. Warto podkreślić bezprecedensowość tego rodzaju podejścia – poza Pfualem rektorzy stosowali najczęściej w przygotowywanych przez siebie drukach stałe schematy językowe. Szerzej na ten temat zob. M. Cieśluk, *Johann Ernst...*, s. 109–144.

¹⁹ Przyjęcie objętości wykazów prac jako wskaźnika stabilności sytuacji szkoły znajduje potwierdzenie w wynikach analizy analogicznych materiałów z lat 1641–1663. Dla 32 zachowanych wykazów prac (w tym wypadku każdy dotyczy semestru) 23 druki (72%) liczą od 12 do 16 stron. Każdy z pozostałych 9 wykazów składa się tylko z 8 stron. Istotne jest, że aż 6 z nich dotyczy lat 1655–1663 (dla wskazanego okresu zachowało się ogółem 8 wykazów prac). Wydaje się, że takie skoncentrowanie liczby materiałów o zmniejszonej objętości w ograniczonym czasie wskazuje na dominującą tendencję zależną od utrzymujących się niekorzystnych czynników. W tym konkretnym wypadku obszerność materiałów dydaktycznych może być efektem działania wielu zjawisk, które były związane z destabilizacją sytuacji politycznej, wynikającej z zaangażowania Szwecji w wojnę z Polską (1655–1660). Polityczne okoliczności zdecydowanie pogorszyły i tak już trudną sytuację finansową Pedagogium, a w 1659 r. sprowadziły bezpośrednie zagrożenie w postaci oblężenia Szczecina przez armię cesarsko-brandenburską. Kryzys, który w efekcie ogarnął szkołę, okazał się bardzo trudny do przezwyciężenia i skłonił szwedzkie władze do zamknięcia uczelni i powołania *Carolinum*.

²⁰ Najczęściej pojawiają się kategorie: dysputy (*disputationes*), chreje (*chriae*), mowy (*orationes*), listy (*epistulae*), pieśni (*carmina*), ćwiczenia logiczne (*exercitia logica*) i in.

²¹ W wykazie prac za 1679 r. Pfuel potwierdza, że wyłącznie on sam przygotował uczniów do prezentowania swoich umiejętności w dysputach publicznych i w ramach innych form sprawdzania wiedzy.

podobnie w 1683 roku, a w wykazie za rok 1684 pojawiają się już cztery osoby. Jednocześnie w każdym z tych druków wymienia się 10 do 11 kategorii prac.

Oba wskazane powyżej czynniki formalne – skromną w porównaniu z okresem późniejszym liczbę prac, a szczególnie wyłączny nadzór rektora nad ich przygotowaniem w latach 1679–1680, można uznać za sygnał, że skala problemów kadrowych uczelni była poważna. Informacje zawarte w planach lekcji oraz wykazach prac pozwalają na potwierdzenie tych wstępnych wniosków oraz na uzupełnienie i zweryfikowanie dotychczasowego stanu wiedzy w tym zakresie.

W świetle badań Martina Wehrmanna w skład kadry uczelni w roku 1679 wchodziło pięciu nauczycieli²² – o trzech mniej niż przewidywały to statuty *Carolinum*²³. Ich liczba po kilku miesiącach zmniejszyła się do czterech, ponieważ 29 lipca 1679 roku zmarł profesor teologii Joachim Fabricius²⁴. Niewielkie grono profesorskie tworzyli zatem Johannes Ernst Pfuel – rektor, Christian Biccus na stanowisku subrektora²⁵, zajęcia z teologii i języka hebrajskiego prowadził Daniel Kansdorf²⁶, na stanowisku profesora prawa zatrudniony był Friedrich Movius²⁷.

²² M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 77–78.

²³ *Verfassung des Gymnasii Carolini zu Alt. Stettin [...]*, Alt. Stettin 1667, Cap. IV określa, że grono pedagogiczne *Carolinum* powinno składać się z czterech preceptorów (rektor, konrektor, subrektor i kantor) oraz czterech profesorów: teologii (tę funkcję powinien pełnić pastor Kościoła Mariackiego), języka hebrajskiego (archidiakon Kościoła Mariackiego), prawa i medycyny.

²⁴ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 88. Joachim Fabricius urodził się w 1617 r. w Lindow. Od 1641 r. był związany z Kościołem Mariackim w Szczecinie i z *Paedagogium*, a następnie z *Carolinum* – początkowo jako kantor, od 1647 r. jako archidiakon, a następnie, od 1656 r. jako pastor. W szkole prowadził zajęcia z języka hebrajskiego oraz od 1656 r. z teologii; zob. tamże, s. 59, 61, 78. W 1651 r. uzyskał stopień doktora teologii na uniwersytecie w Rostocku; zob. E. Lange, *Die Greifswalder Sammlung Vitae Pomeranorum*, Greifswald 1898, s. 97.

²⁵ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 81, 91. Christian Biccus pochodził z Lipska, urodził się ok. 1646 r., zmarł 15.01.1706 r. w Haale. Ze szczecińską szkołą był związany od 1674 r.; zob. J.S. Hering, *Verzeichniss derer Rectorum...*, roz. *Sub-rectores*, poz. 20; hasło Bieck (Biccus) Christian, w: L. Noack, J. Splett, *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Mark Brandenburg 1640–1713*, Berlin 2001, s. 61–63.

²⁶ Daniel Kansdorf pochodził ze Szczecina. Z *Carolinum* był związany od 1669 r., najpierw pełnił funkcję konrektora, w latach 1672–1682 pracował jako profesor języka hebrajskiego, będąc jednocześnie archidiakonem, a następnie od 1682 r. do śmierci w 1691 r. był pastorem w kościele Mariackim i prowadził zajęcia jako profesor teologii, zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 81–82, 85, 90.

²⁷ Friedrich Movius pochodził ze Stralsundu, żył w latach 1641–1696; zob. hasło *Movius, Friedrich*, w: CERL Thesaurus, <https://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/record.pl?rid=cnp00459353> (28.03.2017). Współpracę z uczelniami w Szczecinie podjął w 1667 r., co do daty jego odejścia z *Carolinum* istnieje rozbieżność – część badaczy podaje, że w 1679 r. przeniósł się do Stargardu, gdzie objął urząd syndyka; zob. J.S. Hering, *Verzeichniss derer Rectorum...*, rozdz. *Professores Iuris*, poz. 3; M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 78. Takiego stanu nie potwierdza

Nie dość jasny wydaje się natomiast status profesora medycyny Johanna Zandera²⁸, który był związany z *Carolinum* co najmniej od roku 1668 do śmierci w 1695 roku, ale jego aktywność w szkole jest trudna do jednoznacznego zdefiniowania. Absolutnie niekwestionowane są jego zasługi dla zorganizowania na Łasztowni ogrodu botanicznego na potrzeby zajęć dydaktycznych szkoły oraz badań profesorów specjalizujących się w naukach przyrodniczych i medycznych²⁹. Źródła potwierdzają także konsekwentne, choć nieskuteczne, zabiegi o wprowadzenie do programu zajęć pokazów sekcji zwłok³⁰. Z drugiej strony jednak nie zachowały się żadne ślady bezpośredniej aktywności dydaktycznej Johanna Zandera³¹ – jego nazwisko nie pojawia się w żadnym zachowanym planie zajęć w kontekście jakiegokolwiek wykładu w całym okresie jego współpracy ze szczecińską uczelnią³².

Warto jeszcze zwrócić uwagę na okoliczności związane z obsadą stanowiska kantora – zajmujący je profesor prowadził standardowo zajęcia z muzyki, ale należał również do grona preceptorów, a zatem nauczycieli z licznymi obowiązkami wychowawczymi i dydaktycznymi. W związku z tym, choć główne zadania

---

plan lekcji na 1680 r., w którym wciąż jest uwzględnione nazwisko Moviusa zarówno jako prowadzącego zajęcia przewidziane w kursie podstawowym, jak i lekcje prywatne. Dopiero w katalogu na 1681 r. znajdujemy uwagę, że szkoła oczekuje na pojawienie się nowego profesora prawa, tym razem profesora nadzwyczajnego (*Professor Juris Extraordinarius, quem expectamus...*). Późniejszą o rok, w stosunku do ustaleń Heringa i Wehrmanna, datę przeniesienia się Moviusa do Stargardu potwierdza Jodocus Andreas Hildebrandt i jego *Verzeichniß Der Hirten im Obrigkeitlichen Stande, Welche Der Allwaltende Gott Der Stadt Neu-Stargard An der Ihna Von Anno Christi 1280. Bis Anno 1724. geschencket hat*, Alten Stettin–Stargard 1724, s. 19.

²⁸ Johann Zander (1624–1695) pochodził ze Szczecina, był wychowankiem Pedagogium Książęcego. W 1649 r. obronił doktorat w zakresie medycyny na uniwersytecie w Lejdzie. Co do daty rozpoczęcia przez niego współpracy ze szczecińską szkołą istnieją wśród badaczy wątpliwości. Hering (*Verzeichniss derer Rectorum...*, rozdz. *Professores Medicinae*, poz. 2) i Wehrmann (*Geschichte des Königlichen...*, s. 60) podają w tym kontekście 1660 r. Inaczej uważa Nieznanowska, według której objęcie posady profesora medycyny w *Carolinum*, zgodnie ze statutem uczelni (*Verfassung des Gymnasii...*, Cap. VII), mogło nastąpić dopiero w 1668 r., z chwilą powołania Zandera na stanowisko medyka krajowego szwedzkiego Pomorza, zob. J. Nieznanowska, *Szyfowe prace. 175 lat starożytności profesorów medycyny Pedagogium Książęcego / Gimnazjum Karolińskiego / Królewskiego Gimnazjum Akademickiego o powstanie w Szczecinie uniwersyteckiego wydziału lekarskiego*, w: *Od Pedagogium Książęcego...*, s. 86.

²⁹ Szerzej na ten temat zob. P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 54, 57, 61; J. Nieznanowska, *Szyfowe prace...*, 87–89.

³⁰ Szerzej zob. J. Nieznanowska, *Szyfowe prace...*, s. 87.

³¹ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 60; J. Nieznanowska, *Szyfowe prace...*

³² W wypadku następcy Zandera, Christiana Lemkego, widzimy w planie na 1700 r., że w środy o godzinie 13 prowadził zajęcia zarówno z anatomii, jak i botaniki.

kantora koncentrowały się na zapoznaniu uczniów z podstawami teorii muzycznej, a przede wszystkim na rozwijaniu ich umiejętności praktycznych w zakresie śpiewu chóralnego, to jednak prowadził on również zajęcia z przedmiotów innych niż muzyka³³. Stanowisko to, w interesującym nas okresie, pozostawało nieobsadzone. Zastępstwo powierzono Friedrichowi Wolffowi, organiście w Kościele Mariackim (*musicus instrumentalis*), Wehrmann podkreśla jednak, że Wolff nie otrzymał stanowiska profesorskiego³⁴. Kwestia wpływu takiego rozwiązania (zastępstwo na stanowisku kantora bez profesury) na realizację zadań kantora w szkole nie została do tej pory zbadana.

Plan zajęć na rok 1680 pozwala nieco zweryfikować i uszczegółowić ten ogólny obraz. Johann Pfuel przewidywał najwyraźniej, że grono, którym będzie kierował obejmie pięć osób – w planie przydzielił zajęcia dla siebie jako rektora, konkrektora, subrektora (tych dwóch podstawowych współpracowników plany na ogół nie wymieniają z nazwiska, ograniczając się do wskazania funkcji), Daniela Kansdorfa oraz Friedricha Moviusa. Tygodniowy harmonogram przewidywał, że Friedrich Movius jako profesor prawa będzie odbywał swoje zajęcia cztery razy w tygodniu, w poniedziałki, wtorki, czwartki i piątki o godzinie 14. Daniel Kansdorf, wówczas jeszcze archidiakon w kościele Mariackim³⁵, łączył dwie specjalności – w poniedziałki i wtorki o godzinie 9 prowadził wykład z teologii, we czwartki i piątki, również o 9 rano udzielał lekcji hebrajskiego. W sumie, podobnie jak Movius, pracował w szkole cztery godziny w tygodniu. Wątpliwości mogło budzić powierzenie Kansdorfowi zajęć z teologii, zarezerwowanych, zgodnie z zaleceniami statutów szkoły, dla pastora Kościoła Mariackiego. Być może dlatego w wykazie prac za rok 1681 Pfuel umieścił dłuższą adnotację, która

---

³³ Plan na 1668 r. przewidywał np., że wybitny kompozytor Johann Georgius Ebeling, zatrudniony w *Carolinum* w latach 1668–1676, oprócz zajęć z teorii muzycznej i praktycznych ćwiczeń muzycznych, miał prowadzić wspólnie z subrektorem ćwiczenia stylistyczne, a w 1673 r. w soboty o godzinie 7 zajmował się poezją łacińską (omawiał elegie Owidiusza). Paul Jetze od 1684 r. piastował urząd subrektora i profesora greki, ale przez pewien czas (do 1696 r.) pełnił także funkcję kantora. W planie na 1685 r. widzimy, że w zakres prowadzonych przez niego zajęć wchodziły zarówno lekcje muzyki, praca nad tekstami autorów greckich, jak i poezja łacińska (Wergiliusz). Jak pokazują plany zajęć dla lat rektoratu Johanna Micraeliusa w *Pedagogium*, łączenie w ramach stanowiska kantora zajęć z zakresu muzyki i zajęć z innych dziedzin, stanowiło stałą praktykę dydaktyczną, wynikającą z praw szkoły; zob. *Descriptio Paedagogii...*, s. 76.

³⁴ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 91; podobnie J.S. Hering, *Verzeichniss derer Rectorum...*, rozdz. *Professores Musices und Cantores*, poz. 8.

³⁵ Powiązanie funkcji archidiakona i pastora Kościoła Mariackiego ze stanowiskami odpowiednio profesora języka hebrajskiego i teologii wynikało z zaleceń statutów *Carolinum*, zob. przyp. 23.

poprzedzała omówienie egzaminu i prac z zakresu teologii przygotowanych pod opieką Daniela Kansdorfa. Rektor uzasadniał tam, że wobec trzyletniego wakatu na urzędzie pastora, istniejące przepisy i obyczaje pozwalały na przejście przez archidiacona przypadających pastorowi dydaktycznych obowiązków. Pfuel na wstępie podkreślił jednak, że w minionym roku status Daniela Kansdorfa uległ zmianie i w momencie opublikowania wykazu prac (1.01.1682 r.) był on już doktorem teologii i oficjalnie pełnił funkcję pastora Kościoła Mariackiego. Wprowadzenie dość obszernego wyjaśnienia dotychczasowego i aktualnego statusu profesora może potwierdzać, że tego rodzaju połączenie obowiązków odbiegało do obowiązującego standardu i miało charakter tymczasowy.

Ponaddwukrotnie większy, niż w wypadku Moviusa i Kansdorfa, był przydział godzin dydaktycznych dla rektora – Johann Pfuel zaplanował dla siebie wykłady z szeroko rozumianej filozofii, które prowadził codziennie rano o godzinie 8 (wyjątkiem była środa) i po południu o 15. W poniedziałek i wtorek rano prezentował zagadnienia z logiki, topiki, zasad prowadzenia dyskusji i metodologii, po obiedzie podejmował kwestie dotyczące etyki oraz historii, którą interpretowano jako etykę szczegółową. We czwartki i piątki o godzinie 8 zajmował się fizyką szczegółową, a o 15 – polityką. W sobotę pod jego kierunkiem odbywały się dysputy publiczne o godzinie 9 i 10 rano. Według planu zatem, rektor miał prowadzić w tygodniu 10 godzin zajęć.

Stan faktycznego obciążenia dydaktycznego rektora okazał się jednak w 1680 roku znacznie wyższy. Wynikało to z konieczności przejęcia przez niego lekcji w zastępstwie za konrektora i subrektora. Dla pierwszego w planie przewidziano pięć godzin dydaktycznych w tygodniu, prowadzonych przedpołudniami o godzinie 10 – w poniedziałki i wtorki z języka greckiego, podobnie w środę (tutaj tematyka zajęć nie została sprecyzowana), a w czwartki i piątki lekcje z poetyki na podstawie lektury wybranych poetów łacińskich. Zapisy planu jednoznacznie potwierdzają jednak, że rektor rozpoczynał nowy rok szkolny bez zapewnionej obsady na tym stanowisku – każdorazowo bowiem przewidywał, że będzie musiał osobiście przejąć zajęcia konrektora. Adnotacje w planie pokazują nam także, że Pfuel miał nadzieję, iż sytuacja ta ma charakter tymczasowy i jeszcze w ciągu tego roku uda się uzupełnić braki kadrowe – każdorazowo bowiem zaznaczał, że zajęcia odbędą się „kiedy tylko (konrektor) przybędzie” (*ubi advenerit*) lub „kiedy już będzie obecny” (*cum aderit*). Wiemy jednak, że cierpliwość rektora została

wystawiona na ciężką próbę – dopiero w kwietniu 1683 roku funkcję konrektora objął doktor obojga praw Nicolaus Andreas Pompeius z Wittenbergi³⁶.

Podobny przydział zajęć dydaktycznych w wysokości pięciu godzin w tygodniu przypadł profesorowi pełniącemu funkcję subrektora, określonego w planie jako profesor retoryki. Miał on prowadzić lekcje z języka łacińskiego – w poniedziałki i wtorki o 7 rano plan przewiduje omawianie wybranej mowy Cycerona, w środę zajęcia te, ze względu na poranne nabożeństwa, odbywały się później, o 9 rano. We czwartki i piątki o 7 subrektor miał pracować z uczniami nad tekstami Juliusza Cezara. I znów, podobnie jak w wypadku konrektora, Johann Ernst Pfuel sygnalizował trudność z utrzymaniem regularności tych zajęć – świadczy o tym przewidywana z góry konieczność przejścia wskazanych godzin przez rektora. Pfuel zaznaczał na przykład, że „na razie, pod jego (subrektora) nieobecność (*interim, absente illo*)” poprowadzi osobiście zajęcia w poniedziałki i wtorki, w środę od razu zakłada, że to jemu przypadną dwie godziny, które pozostawały w zakresie obowiązków konrektora i subrektora (*munia in eo simul Con-Rectoris et Sub-Rectoris, pro bono Studiosorum, porro executurus*), podobnie w piątek zaznaczał, że zamiast czytania Cezara „przez pewien czas” (*tantisper*) sam poprowadzi innego typu lekcje.

Opisana powyżej sytuacja jest zaskakująca o tyle, że w świetle dotychczasowych badań na stanowisku subrektora nie było wakatu – Wehrmann podaje bowiem, że od 1674 aż do 1684 roku subrektorem w szczecińskiej szkole był Christian Biccus³⁷. *Catalogus* jednak wyraźnie wskazuje na co najmniej kłopoty z regularnością odbywania zajęć przez subrektora, a może nawet na jego całkowitą nieobecność. Wydaje się, że ustalając stan kadry *Carolinum* nie wzięto pod uwagę informacji, że Christian Biccus od roku 1678 rozpoczął pracę jako profesor prawa, polityki i retoryki w *Gymnasium Augusteum* w Weißenfels, a od 1681 roku przyjął także obowiązki syndyka w Halle³⁸. Najprawdopodobniej zatem do rozstania Biccusa ze szczecińską uczelnią doszło już w ogarniętym zmaganiem wojennymi 1677 roku, przy czym fakt ten nie został nigdzie odnotowany. Plany na lata kolejne (na 1681 i 1683 r.) wskazują jednoznacznie, że sytuacja nie uległa zmianie – obok omówienia przypisanym subrektorowi zajęć, pojawia się uwaga,

---

³⁶ Pompeius przyjął jednocześnie obowiązki profesora prawa i retoryki; zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlich...*, s. 90.

³⁷ Zob. tamże, s. 81, 91.

³⁸ Zob.: hasło *Bieck (Biccus) Christian*, w: L. Noack, J. Splett, *Bio-Bibliographien...*, s. 62.

że odbędą się one, gdy subrektor będzie obecny (*ubi adfuerit*), a tymczasem jego obowiązki będzie przejmował rektor. Kwestia regularnego prowadzenia lekcji przewidzianych dla subrektora została uporządkowana dopiero w roku 1684, kiedy to 29 września Bicciosa oficjalnie zastąpił Paul Jetze, przyjmując także obowiązki profesora greki i kantora³⁹.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że, wbrew przyjmowanym dotychczas ustaleniom, w 1680 roku regularnie prowadziło swoje zajęcia tylko trzech, a nie pięciu, wykładowców – Daniel Kansdorf i Friedrich Movius odbywali po cztery wykłady w tygodniu, natomiast rektor poświęcał na dydaktykę do 20 godzin tygodniowo. Należy wyraźnie podkreślić brak obsady profesorskiej na stanowisku kantora, w efekcie czego rektor w całym badanym okresie był jedynym nauczycielem – wychowawcą (*praeceptor*). Sytuacja kadrowa szkoły, jak już wyżej wspomiano, porządkowała się powoli i dopiero w planie na rok 1685 Pfuel nie uwzględnił dla siebie żadnego zastępstwa. Jego własny przydział objął wtedy 11 godzin dydaktycznych. Dla porównania, rektor Johann Georg Röser w styczniu 1700 roku przewidywał dla siebie dziewięć godzin wykładów, z kolei wcześniej, w roku 1668, również dziewięć godzin dydaktycznych wypracował pierwszy rektor *Carolinum* Andreas Gottfried Ammon, W okresie największej świetności Pedagogium Książęcego, rektor Johann Micraelius, w świetle planu na semestr zimowy roku 1655/1656, prowadził 12 godzin lekcji tygodniowo. Powyższe zestawienie potwierdza, że trudna sytuacja szczecińskiej uczelni wymagała od rektora intensywnego zaangażowania w pracę dydaktyczną i wychowawczą w stopniu, dla którego nie znajdujemy analogii w okresie poprzedzającym, ani w wypadku następców Pfuela.

Program nauczania

Założenia dydaktyczne zrekonstruowane na podstawie planu na 1680 rok odpowiadają w dużym stopniu tym znanym z materiałów z wcześniejszego okresu funkcjonowania *Carolinum*. Zasadnicza różnica dotyczy jedynie braku podziału studentów na dwie grupy – początkującą i zaawansowaną (*collegium minus* oraz *collegium maius*), który widzimy w planach dla 1668 i 1673 roku. Zmiana ta zapewne wynikała z niewielkiej liczby studentów w 1679 roku, niewystarczającej na utworzenie dwóch klas. Przyjęte w takiej sytuacji rozwiązanie połączenia wszystkich alumnów w jedną grupę musiało nastrożać trudności

---

³⁹ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 91.

profesorom, którzy pracowali jednocześnie z uczniami nowo przyjętymi oraz uczniami, którzy znaleźli się w *Carolinum* wcześniej i mieli w związku z tym za sobą kurs zajęć zrealizowany w poprzednim roku. Pfuel zwracał bezpośrednio na ten problem uwagę odnośnie do wykładów z prawa, realizowanych w poniedziałki i wtorki o godzinie 14. Podkreślał, że Friedrich Movius, omawiając temat prawnych aspektów zaślubin, powinien przyjąć taką metodę, która uwzględni możliwości zarówno starszych, jak i młodszych uczniów (*ita eundem porrò alio-sq[ue] persequetur, ut justam cum adultiorum, tum juniorum habeat rationem*).

Brak podziału na grupy wpłynął również na drobne korekty układu zajęć: w poniedziałki, wtorki, środy i czwartki pojawiły się nowe zajęcia o godzinie 10 – realizowano o tej porze jedną z dwóch lekcji, które w poprzednich latach odbywały się równolegle w dwóch grupach o godzinie 9. Plan nie uwzględniał z kolei zajęć z muzyki, które odbywały się z zasady o godzinie 13, choć należy jednocześnie podkreślić, że na tę godzinę nie zaplanowano żadnych innych lekcji. Brak muzyki w opublikowanej wersji planu nie oznacza z pewnością, że uczniowie *Carolinum* nie odbywali przynajmniej zajęć praktycznych w Kościele Mariackim pod okiem organisty Christiana Wolffa, pełniącego w zastępstwie obowiązki kantora. Pomięcie informacji na ten temat może być związane z tym, że Wolff nie otrzymał stanowiska profesorskiego. Trudno tym samym określić, czy w jakimkolwiek zakresie omawiane były zagadnienia z teorii muzyki⁴⁰. Sytuacja została ustabilizowana dopiero wraz z zatrudnieniem we wrześniu 1684 roku Paula Jetze na stanowisku profesora języka greckiego i kantora – w planie na rok 1685 czytamy, że lekcje poświęcone muzyce odbywały się o 13 od poniedziałku do środy oraz w piątek, a w wykazie prac za 1684 rok wymieniono nazwiska ośmiu uczniów, którzy szczególnie wyróżnili się *in arte musica*.

Czynniki kadrowe znacząco wpływały nie tylko na rozkład zajęć, ale również na zakres materiału, który mógł być faktycznie zrealizowany w 1680 roku. Uwagi zawarte w treści planu pozwalają na częściowe odtworzenie tej różnicy, która pojawia się głównie w związku z zajęciami z literatury i języka łacińskiego oraz greckiego, co tradycyjnie pozostawało w gestii konrektora i subrektora. W wypadku lekcji z języka greckiego Pfuel założył, że uczniowie zapoznają się z tekstami Homera, Izokratesa oraz z Nowym Testamentem – rzecz jasna

---

⁴⁰ Na przykładzie planu na 1673 r. możemy podać przykładowe zagadnienia teoretyczne omawiane na lekcjach muzyki. W poniedziałki i wtorki o godzinie 13 Johann Georgius Ebeling miał wykladać na temat związków muzyki z poezją i retoryką (*ars melopoetica*), budowy pieśni jednogłosowej (*divisio monochordii*) oraz miar muzycznych (*de modis musicis*).

zajęcia te miały być obowiązkowe dla wszystkich uczniów. Najwyraźniej jednak z powodu nieobecności konrektora nabrały charakteru fakultatywnego – Pfuel zaznaczał, że „dla chętnych” (*volentibus*) jako zastępstwo on sam poprowadzi w domu (*domi*) kolegium greckie. Liczba tych lekcji jest również o połowę mniejsza niż we wcześniejszym okresie, kiedy to zarówno „juniorzy”, jak i „seniorzy” odbywali 4 lekcje w tygodniu poświęcone gramatyce i lekturze tekstów w języku greckim. O tym, że wskazane rozwiązania nie ma nic wspólnego z celową zmianą programu, lecz przeciwnie, zostało wymuszone przez tymczasowe okoliczności zewnętrzne, świadczy to, że z chwilą zatrudnienia Paula Jetze zakres zajęć z języka greckiego powrócił do poziomu czterech lekcji – w poniedziałki i wtorki czytano grecką prozę, we czwartki i piątki studiowano twórczość greckich poetów. Dowodu na potwierdzenie tezy o obniżonym poziomie nauczania języka greckiego w pierwszych latach rektoratu Johanna Ernsta Pfuela dostarcza również analiza wykazów prac: *Specimina* za rok 1679 nie uwzględniają żadnej kategorii związanej z dydaktyką greki i literatury greckiej, rok później pojawiają się nazwiska czterech uczniów, którzy zaprezentowali *Experimenta facta in Graecis*. Przy ogólnej liczbie 36 studiujących stanowi to zaledwie 11% – była to zdecydowanie najmniej reprezentowana kategoria wśród wszystkich innych wymienionych w tym wykazie. W roku 1681 wprawdzie liczba prac wymagających znajomości greki zdecydowanie się zwiększyła – opracowano 18 listów i wygłoszono trzy mowy po grecku – to jednak w dalszym ciągu zainteresowanie tą dziedziną było niewielkie – Pfuel wymienia nazwiska tylko pięciu uczniów. Podkreślmy jednak, że także w tym wypadku wyjaśnienie takiego stanu rzeczy należy wiązać nie tyle z osobistymi upodobaniami studentów, lecz w trudnościach z obsadą stanowiska konrektora i związanymi z tym ograniczeniami realizowanego w zastępstwie programu. Wykaz za rok 1684, kiedy od września regularnie odbywały się zajęcia prowadzone przez Paula Jetze, prezentuje zgoła odmienny obraz sytuacji – prace z języka greckiego przedłożyło 17 uczniów na 29 wszystkich uczących się w *Carolinum* (niemal 60%).

Nie został natomiast uszczuplony zakres zajęć omawiających zagadnienia związane z językiem łacińskim – poświęcono im ostatecznie osiem lekcji. Zdecydowanie jednak ograniczona została liczba omawianych autorów – w związku z nieobecnością Christiana Bicciusa nie przeanalizowano (lub zrealizowano tylko w niewielkim zakresie) utworów Juliusza Cezara przewidzianych na lekcje czwartkowe i piątkowe o godzinie 7 rano. Nieobecność konrektora spowodowała z kolei, że uczniowie nie zapoznali się szerzej z łacińską poezją – w czasie

przewidzianym na tę tematykę, we czwartki i piątki o godzinie 10 rektor otworzył w zastępstwie prywatne (*privatim*) kolegium łacińsko-niemieckie. Jedynym tekstem łacińskim, z którym bez żadnych wątpliwości wszyscy uczniowie zapoznali się szczegółowo w roku 1680, była mowa Cyncerona zatytułowana *Pro Archia poeta*, na podstawie której w środę o godzinie 9 i 10 rektor prowadził zajęcia stylistyczne i retoryczne. Dla porównania, lista autorów, których teksty były wykorzystywane podczas zajęć w roku 1685, jest znacznie szersza – obejmuje *Bukoliki* Wergiliusza i *Sermones* Horacego, prozę Liwiusza, Kurejusza, Pliniusza i, oczywiście, Cyncerona. Z autorów greckich wymienieni zostali Fokylides, poeta z VI wieku przed Chr. oraz Izokrates, podstawowym tekstem w języku greckim był Nowy Testament.

Aż cztery z dziesięciu godzin objętych zastępstwem rektora realizowane były w konwencji tak zwanego *Collegium Gellianum*. Jest to forma zajęć, która pojawia się w realiach *Carolinum* tylko w ciągu dwóch pierwszych lat rektoratu Pfuela. Opis, który zamieszcza sam Pfuel wskazuje, że miały one charakter *stricte* metodologiczny – uczniowie samodzielnie przygotowywali w domu wypisy z tekstów trzech wskazanych autorów: Liwiusza, Salustiusza i Kurejusza. Prace zbierano codziennie, a samo *Collegium Gellianum* służyło ich omówieniu i ocenie. Rektor podkreślał szczególnie charakter tych zajęć i zarazem pewną dowolność; pisał, że były one dostępne dla wszystkich – dla uczniów ubogich za darmo, studenci bogatsi musieli wносить niewielką opłatę. Można zatem przyjąć, że uczniowie ćwiczyli się w przygotowywaniu swego rodzaju „fiszek”, które później mogły być wykorzystywane przy okazji opracowywania różnego rodzaju prac lub wystąpień publicznych⁴¹. Warto w tym miejscu podkreślić dwa aspekty tych zajęć – są one po pierwsze wyrazem świadomości dydaktycznej Pfuela, który doceniał znaczenie umiejętności samodzielnego uczenia się, po drugie zaś

---

⁴¹ Nazwa zajęć jest związana z nazwiskiem rzymskiego autora z II wieku po Chr. Aulusa Geliusza, którego dzieło zatytułowane *Noctes Atticae* było niezwykle popularne w epoce nowożytności, jak możemy wnieść na podstawie liczby jego edycji oraz liczby zachowanych egzemplarzy z tego okresu; zob. M. Otto, J. Pokrzywnicki (red.), *W gdańskim ogrodzie Muz. Gimnazjum Akademickie w Gdańsku wobec kultury starożytnych Greków i Rzymian. Idee, teksty, artefakty*, Pelplin, 2016, s. 163. Wydaje się, że formuła przygotowywania „fiszek” nawiązuje do charakteru tego właśnie tekstu – jest on rodzajem opracowania osobistych notatek Geliusza z jego lektur, które następnie uporządkował w rozdziały, kierując się kryterium tematów; zob. L. Rychlewska, *Dzieje literatury rzymskiej*, Wrocław 2005, s. 176–177.

pokazują trwałość metod dydaktycznych stosowanych także współcześnie⁴². Zajęcia te znikają z planów po 1681 roku.

Nic nie wskazuje natomiast, by jakiegokolwiek perturbacje zagrażały realizacji przyjętego programu w zakresie teologii, języka hebrajskiego i prawa. Dwie godziny wykładów teologicznych w tygodniu, prowadzonych przez Daniela Kansdorfa, miały być w 1680 roku poświęcone zapoznaniu słuchaczy z teologią dogmatyczną (teoretyczną) i moralną (praktyczną). Tak rozumiana teologia określona jest w planie mianem „tetycznej” (*theologia thetica*)⁴³. Pfuel zalecał wykorzystanie podręcznika *Theologia positiva acroamatica* Johanna Friedricha Köninga⁴⁴, pracy wówczas stosunkowo nowej, bo opublikowanej w Rostocku w 1664 roku. Daniel Kansdorf prowadził także zajęcia z języka hebrajskiego w wymiarze dwóch lekcji w tygodniu. Wykładając reguły gramatyczne, wykorzystywał pracę – *Institutiones linguae Ebraeae* Wilhelma Schicharda, wybitnego uczonego pierwszej połowy XVII wieku, uznanego za autorytet między innymi w zakresie dydaktyki hebrajskiego⁴⁵.

Cztery godziny wykładu prawniczego prowadzonego przez Friedricha Moiusa wypełniało studium podręcznika *Institutiones Imperiales* lub *Institutiones Justiniani*⁴⁶ (drugi wariant nazwy pojawia się w planie na 1684 r.), ze szczegó-

⁴² Dużo uwagi poświęcili technice fiszek XX-wieczni pedagodzy, np. Celestyn Freinet i Sebastian Leitner.

⁴³ Typem refleksji teologicznej opozycyjnej w stosunku do teologii tetycznej była teologia „antytetyczna”, zwana także polemiczną; zob. G.C. Knapp, *Lectures on Christian Theology*, t. 1, tłum. L. Woods Jun., Philadelphia 1845, s. 27.

⁴⁴ Zob. także M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 94.

⁴⁵ Wilhelm Schickard (1592–1635) poszukiwał sposobu, by uczynić naukę hebrajskiego możliwie przystępną i łatwą. Wyrazem tego starania jest także inny podręcznik jego autorstwa – *Horologium Hebraeum, sive Consilium, quomodo sancta lingua spacio XXIV. Horarum ab aliquot collegis sufficienter apprehendi queat*, do którego sięgano również w szczecińskiej uczelni jeszcze na początku XVIII wieku; zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 94. Ideą tego podręcznika było takie uporządkowanie i podzielenie materiału językowego, by treści zawarte w każdym rozdziale można było przyswoić w ciągu godziny; zob. hasło *Wilhelm Schickard*, w: *MacTutor History of Mathematics archive*, <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history/Biographies/Schickard.html> (19.02.2017). Możemy wskazać jeszcze dwie inne prace Schickarda na ten temat: *Circulus coniugationum ... orientalium* oraz *Arbor derivationis Hebraeae, vice umbraculi lucubrantibus servitura*, zob. hasło: *Schickard, Wilhelm „Elder”*, w: CERL Thesaurus, <https://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/record.pl?rid=cnp00918450> (19.02.2017). Zainteresowania orientalistyczne Schickarda były podstawą jego aktywności uniwersyteckiej – od 1619 r. pełnił funkcję profesora języka hebrajskiego na uniwersytecie w Tybindze. Był również uznanym astronomem, geografem i matematykiem.

⁴⁶ *Institutiones Imperiales* zostały ogłoszone w 533 r. Był to rodzaj podręcznika objaśniającego podstawowe wiadomości z zakresu prawa. Wchodziły w skład słynnej kompilacji cesarza

nym uwzględnieniem tematu zaślubin. Skoncentrowanie dydaktyki prawniczej na tym właśnie tekście było typowe dla interesującego nas okresu, a dokładne opanowanie materiału badano podczas egzaminu⁴⁷.

Zajęcia, które przewidział dla siebie rektor, obejmowały studium różnych działów szeroko rozumianej filozofii – w planie ujęto wybrane kwestie z zakresu logiki, etyki, historii rozumianej jako „etyka rozpatrywana na przykładach” (*ethica exemplaris*), fizyki szczegółowej oraz polityki. W wypadku ostatniego ze wskazanych działów filozofii, rektor zapowiedział wykorzystanie podręcznika Johanna Heinricha Boecklera; najprawdopodobniej chodziło o komentarz do pięciu zachowanych ksiąg *Dziejów* Publiusza Korneliusza Tacyta⁴⁸.

Scharakteryzowany powyżej program przeznaczony do realizacji w roku 1680 nie odbiega znacząco od standardu widocznego w obu starszych zachowanych planach z okresu *Carolinum*. Jego realizacja napotkała jednak znaczące przeszkody w postaci problemów kadrowych. Najbardziej ucierpiało studium z obu języków klasycznych, przede wszystkim greki, a w wypadku łaciny zdecydowanie uszczuplono listę autorów. Wakat posady kantora mógł wpływać zarówno na realizację zajęć z zakresu poezji lub stylistyki, jak i zagadnień z teorii muzyki. Należy również przypomnieć o prawdopodobnym braku zajęć prowadzonych przez profesora medycyny. Powracają one do planów dopiero wraz z pojawieniem się w szkole w roku 1696 Christiana Lemkego, następcy Johanna Zandera na tym stanowisku⁴⁹. Według planu na rok 1700, prowadził on zajęcia z anatomii i botaniki w środę o godzinie 13.

Opisane trudności traktowano jednak jako tymczasowe, a rektor, niejako na przekór, nie powściągał akademickich aspiracji, które odżyły wraz z ponownym uruchomieniem uczelni. Wyrazem tego rodzaju zamierzeń był powrót do tradycji organizacji publicznych dysput, które stanowiły najlepszą wizytówkę poziomu szkoły⁵⁰. Rektor zapowiedział, że w nowym roku dysputy publiczne będą odby-

---

Justyniana; obok *Institutiones*, tworzyły ją także *Codex* oraz *Digestae*, później dodano *Novelae*; zob. M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne: zarys wykładu*, Warszawa, 2013, s. 48–51.

⁴⁷ Zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 97.

⁴⁸ *Joh. Heinrichi Boecleri, In C. Corn. Taciti Quinque Libros Histor. Superstites, Annotatio Politica*, Argentorati 1648.

⁴⁹ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 91.

⁵⁰ Organizowanie dysput było zdecydowanie zalecane zarówno w okresie Pedagogium, jak i później, kiedy *Carolinum* ustabilizowało już swoje funkcjonowanie u schyłku XVII w. Mówią o tym wprost postanowienia recesu z 1703 r.; zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 69–70.

wać się regularnie w soboty o godzinie 9 i 10 rano, a *Specimina* za rok 1679 potwierdzają, że już w ciągu pierwszych ośmiu miesięcy pracy Pfuel przeprowadził 22 tego rodzaju prezentacje. Decyzja o wprowadzeniu tej akademickiej formy dydaktycznej do planu obowiązkowych zajęć nabiera szczególnej wyrazistości na tle niejasnej praktyki poprzednich rektorów *Carolinum*. Andreas Gottfried Ammon przywołał wprawdzie w roku 1668 kwestię dysput i deklamacji, ale uczynił to w kontekście zajęć prywatnych. Druk na rok 1673 uwzględnia godziny na ćwiczenia w zakresie dysput (o 8 i 9 rano w sobotę), jednak nie pada wzmianka o publicznym charakterze tych prezentacji. Całkowity brak wykazów prac za ten okres uniemożliwia przyjęcie jednoznacznych wniosków, choć bezdyskusyjnie można mówić o zdecydowanym ograniczeniu znaczenia tej formy dydaktycznej w latach 1668–1677⁵¹.

Plan na rok 1680, przy okazji tematu dysput, przynosi interesującą informację o aktualności niektórych poruszanych zagadnień. Pfuel zapowiedział bowiem, że jedną z rozważanych kwestii będzie krytyka *Metafizyki* Andreasa Fromma, którego określił mianem apostaty. Przywołał w ten sposób kontrowersyjną postać żyjącego jeszcze w roku 1680 ewangelickiego teologa, który, z pozycji oficjalnego mediatora między kościołem luterzańskim a zreformowanym, zdecydował się w roku 1668 na konwersję na katolicyzm i w swoich późniejszych pismach polemizował żarliwie z kościołem ewangelickim⁵². Pikanterii sytuacji dodawał zapewne fakt, że przez pewien czas Fromm był związany ze szczecińską uczelnią, pełniąc od 1649 do 1651 roku obowiązki kantora. W Szczecinie opublikował również dwie prace z zakresu metafizyki⁵³.

Przy okazji programu nauczania warto na koniec wspomnieć o widocznej w materiałach opracowywanych przez Johanna Ernsta Pfuela ogólnej tendencji, polegającej na nawiązywaniu do najlepszych tradycji szkoły z okresu jej działania w formule Pedagogium. Uchwycenie tego rysu wydaje się istotne dla obrazu całokształtu działań rektora, mających na celu odbudowę renomy uczelni. Za wyraz tej strategii można oczywiście uznać, omówione powyżej, przywrócenie publicznych dysput, wcześniej obecnych we wszystkich zachowanych materiałach

---

⁵¹ Tamże, s. 80.

⁵² W latach 50. XVII w. Wielki Elektor powierzył Frommowi misję doprowadzenia do unii wyznaniowej między oboma kościołami protestanckimi. Misja skończyła się niepowodzeniem, być może przyczyniła się jednak do osobistej decyzji teologa co do zmiany wyznania; zob. Ch. Engelbrecht, *Fromm, Andreas*, w: *Neue Deutsche Biographie* 5 (1961), s. 657.

⁵³ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlich...*, s. 60.

z okresu rektoratu Johanna Micraeliusa. W planie wykładów na rok 1680 znalazły się jednak także bardziej bezpośrednie odniesienia w postaci nazwy uczelni, określonej tutaj jako *Illustre Paedagogium Stetinense*, oraz cytatów ze statutów *Paedagogium* z 1543 oraz 1607 roku.

Co do nazwy szkoły kwestia wydaje się złożona. Poza tym jednym drukiem, we wszystkich kolejnych materiałach rektor Pfuel operował kilkoma wariantami, dla których podstawą był rzeczownik *Gymnasium*, z dodawanymi do niego, łącznie lub zamiennie, przymiotnikami: *Regium*, *Carolinum*, *Illustre*, *Stetinense*. Warianty te pozostawały w bliskiej korelacji z nazwą uczelni, która pojawia się w dokumentach fundacyjnych jako *Regium Gymnasium nomine Carolinum dictum*⁵⁴. Użycie na druku szkolnym z 1680 roku nieaktualnej nazwy szkoły, nawiązującej do formuły sprzed 1667 roku, wyjaśnia się, gdy popatrzymy przez pryzmat zmian politycznej sytuacji Szczecina. W interesującym nas okresie miasto przeszło bowiem najpierw pod zwierzchnictwo Brandenburgii, by po dwóch latach powrócić pod zarząd monarchy szwedzkiego. W krótkim okresie brandenburskim, jak zauważa Martin Wehrmann, w dokumentach związanych z uczelnią stosowano najczęściej jej historyczną nazwę z okresu przed powołaniem do życia *Regium Gymnasium Carolinum*⁵⁵. Wydaje się, że działanie to mogło być efektem przemyślanej strategii propagandowej ze strony brandenburskiej, która unikała w oficjalnych dokumentach posługiwania się nazwą szkoły eksponującą imię króla Szwecji. Kwestia motywacji i celów przyświecających tej praktyce językowej oraz związanego z nią kontekstu komunikacyjnego nie została do tej pory wyraźnie zaakcentowana i wymaga odrębnej refleksji badawczej.

Być może zatem z osobistej perspektywy Johanna Ernsta Pfuela określenie szkoły mianem *Paedagogium* nie nastroczało żadnych wątpliwości choćby dlatego, że w pismach, w których elektor najpierw zaproponował kandydaturę Pfuela, a następnie mianował go na urząd rektora, jest mowa o kierowaniu uczelnią o takiej właśnie nazwie⁵⁶. Wyłącznie tym określeniem posługiwał się też sam Pfuel w mowie, którą wygłosił podczas uroczystości inauguracyjnej jego pracę

---

⁵⁴ *Mandato Et Auspiciis Serenissimi Potentissimique ... Dn. Caroli Gustavi Wrangell*, w: *Acta Inaugurationis Gymnasii Carolini*, Stetini [1667–1668], http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN669026980&PHYSID=PHYS_0015&DMDID=DMDLOG_0002 (2.09.2017).

⁵⁵ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 86.

⁵⁶ AP Szczecin, Fundacja Najświętszej Marii Panny (dalej: FNMP), sygn. 1445, k. 1, 7.

w Szczecinie pod koniec kwietnia 1679 roku⁵⁷. Uzasadniony wydaje się zatem wniosek, że zapisy planu na rok 1680 powstały pod wpływem zasad funkcjonowania nazwy uczelni w okresie brandenburskim. *Catalogus* nosi datę 1 stycznia 1680 roku, gdy minął niespełna miesiąc od wymarszu garnizonu brandenburskiego ze Szczecina i ponownego przejścia miasta przez Szwedów. Rektor jednak z całą pewnością opracował druki dydaktyczne w miesiącach poprzedzających to wydarzenie. Materiały na kolejne lata pokazują, że wraz ze zmianą polityczną powróciła nazwa szkoły, której leksykalną podstawę stanowiło imię jej szwedzkiego patrona, króla Karola XI. Odmienne zapisy w planie zajęć szkolnych na rok 1680 możemy uznać za ślad zmiennej praktyki językowej związanej z przebiegającymi w krótkim czasie zmianami realiów politycznych Szczecina.

Powyższy tok rozumowania musi jednak ulec częściowej modyfikacji pod wpływem treści, które Pfuel umieścił na drugiej stronie planu na 1680 rok. To że odwołał się tam do statutów pochodzących z okresu powstania Pedagogium (1543) oraz intensywnego rozwoju szkoły (1607), należy uznać za wyraz w pełni świadomej, przemyślanej decyzji. Wydaje się tym samym, że w swoim pierwszym druku dydaktycznym rektor wyraźnie pokazał, że pod jego kierownictwem w szczecińskiej uczelni kontynuowane są najlepsze tradycje Pedagogium Książęcego. W trudnym okresie kryzysu dydaktycznego i ewidentnego regresu spowodowanego czynnikami zewnętrznymi taka strategia miała z pewnością istotny wydźwięk wizerunkowy, ważny zarówno dla odbudowy wewnętrznego etosu szkoły, jak i jej renomy na zewnątrz.

Studenci

Kiedy podejmujemy próbę ustalenia bliższych informacji na temat studentów *Carolinum*, nieocenionym źródłem okazują się wykazy prac uczniowskich, które uzupełniają w sposób znaczący wiadomości wynikające z księgi wpisów. O ile bowiem matrykuła wskazuje nazwiska osób nowo przyjętych w kolejnych latach do szkoły, wykazy prac podają nazwiska wszystkich uczniów ówczesnie studiujących w szczecińskiej uczelni⁵⁸. Pozwala to na ustalenie dokładnej liczby studentów w każdym kolejnym roku, jak również na określenie czasu spędzonego w *Carolinum* przez poszczególnych uczniów. Dzięki zestawieniu informacji

---

⁵⁷ AP Szczecin, RiS, sygn. 788.

⁵⁸ Dla powyższych rozważań przyjęto założenie, że każdy uczeń w ciągu roku przedstawił przynajmniej jedną pracę, która została wskazana w wykazie.

pochodzących z księgi wpisów oraz z wykazów prac możemy zweryfikować dotychczasowe ogólne ustalenia, a niekiedy także skorygować przyjmowany do tej pory stan wiedzy.

Wskazany potencjał badawczy prześledzimy na podstawie wykazu prac za 1679 rok. Według księgi wpisów, do szkoły przyjęto w pierwszym roku rektoratu Pfuela siedmiu nowych uczniów⁵⁹. Niejasności pojawiają się natomiast w odniesieniu do liczby studentów, którzy podjęli naukę w Szczecinie wcześniej, z chwilą ponownego uruchomienia uczelni jesienią 1678 roku. Martin Wehrmann podaje, że była ona nader skromna – ograniczała się do czterech uczniów⁶⁰. W świetle wykazu prac za 1679 rok, sytuacja wyglądała jednak zdecydowanie inaczej – oprócz uczniów nowo przyjętych znajdujemy tutaj nazwiska nie 4 lecz 10 innych uczniów, co daje łączną liczbę 17 studentów w 1679 roku. Liczba ta nie jest wartością niezmienną – Pfuel zaznaczył w wykazie, że w trakcie roku szkolnego trzech uczniów odeszło ze szczecińskiej uczelni, a nowi, jak widzimy w zapisach matrykuły, byli z kolei przyjmowani stopniowo, między końcem kwietnia a początkiem października.

Analiza liczby prac poszczególnych studentów pozwala na szacunkową ocenę czasu odejścia z *Carolinum* trzech z nich – dodajmy, że wszyscy, jak informuje Pfuel w wykazie, kontynuowali naukę na innych uczelniach: pomorski szlachcic Franciskus de Chemnitz⁶¹ oraz Georg Christianus Kirstenius ze Szczecina studiowali we Frankfurcie nad Odrą⁶², Joachimus Niklaus Meyer, również szczecinianin, podjął naukę w Akademii w Lipsku⁶³. Najwcześniej opuścili Szczecin dwaj pierwsi studenci – w wykazie ich nazwiska pojawiają się jedynie w trzech pierwszych dysputach. Pfuel zaznacza, że dysputy te odbyły się pod jego kierunkiem, co wyznacza *terminus post quem* na koniec kwietnia, rektor zwraca także uwagę, że w swoim wykazie zachowuje porządek chronologiczny tych prezentacji. Za ich odejściem jeszcze w maju, najdalej w czerwcu, przemawia również to, że nie znajdujemy żadnej wzmianki na temat jakiegokolwiek innej przedstawionej przez nich w Szczecinie pracy. Najprawdopodobniej kilka tygodni dłużej przebywał

---

⁵⁹ Tamże, s. 92. Wszystkie dane na temat nowoprzyjętych uczniów podają za: *Album Studiosorum...*

⁶⁰ M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 85.

⁶¹ Brzmienie nazwisk uczniów zostało podane zgodnie z formą zapisu w wykazie prac za 1679 r.

⁶² Pfuel pisze o nich, że są już *Cives Acad[emiae] Francoff[ordiana]*.

⁶³ Przy nazwisku Meyera Pfuel zaznacza informację: *hoc [tempore] Acad[emiae] Lips[imensis]*.

w *Carolinum* Joachim Meyer, który został wymieniony przez rektora po raz ostatni w dyspucie ósmej. Jeżeli przyjmiemy, że w każdą sobotę prezentowano jedną dysputę, można przypuszczać, że szczecinianin przeniósł się do Lipska na przełomie czerwca i lipca 1679 roku. Ustalenia te pozwalają jasno określić, że począwszy od maja 1679 roku liczba studentów *Carolinum* wynosiła nie mniej niż 14 osób.

Analogiczna analiza dla lat kolejnych, dla których dysponujemy wykazami prac (1680, 1681, 1683 i 1684) pozwala nam precyzyjnie ustalić liczbę studentów dla każdego roku oraz czas pobytu na uczelni każdego z uczniów. W roku 1680 liczba uczniów zwiększyła się niemal trzykrotnie – przyjęto 24 nowych studentów, 12 kontynuowało naukę rozpoczętą w roku poprzednim, co daje ogólną liczbę 36 uczniów. W roku kolejnym różnorodnie prace w *Carolinum* zaprezentowało 40 uczniów, w tym 24 nowych. Dla 1682 roku, wobec braku zachowanego wykazu prac, możemy stwierdzić jedynie za *Albumem Studiosorum*, że przyjęto 20 nowych uczniów. W następnym roku rektor odnotował w wykazie nazwiska 37 studentów (17 nowych). W ostatnim znanym nam wykazie, z okresu rektoratu Pfuella (za 1684 r.), grupa studiujących zmniejszyła się do 29 osób (w ciągu tego roku przyjęto aż 26 nowych studentów, ostatniego 29 grudnia). Dodajmy, że nie wpłynęło to na liczbę organizowanych dysput – rektor przeprowadził ich 30, a w pierwszej nawet wystąpił osobiście w roli oponenta, by, jak pisze, „prekazaną wcześniej sztukę prowadzenia dysputy potwierdzić samym działaniem i własnym przykładem”⁶⁴.

Odtworzone dane na temat liczby studiujących jasno pokazują, że w bardzo krótkim okresie szkoła odzyskała minimalny poziom naboru uczniów przewidywany w statucie *Carolinum*. Założono tam pokrycie kosztów nauki ze skarbcza króla szwedzkiego dla 36 alumnów⁶⁵ – a tylu studentów możemy powiązać z *Carolinum* już w 1680 roku. Co więcej, ustalona dzięki opisanej metodzie liczba studentów pobierających naukę w danym roku przewyższa wyraźnie dotychczasowe ustalenia w tym względzie – o ile przyjmowano, że średnia liczba uczniów *Carolinum* wahała się między 11 a 31 osób⁶⁶, o tyle dla lat 1680–1684, a zatem bezpośrednio po głębokim kryzysie, który dotknął szkołę, oscyluje między 30 a 40 osobami.

⁶⁴ ...ut traditam ante Disputandi Artem ipso opere et exemplo suo confirmaret.

⁶⁵ P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 65.

⁶⁶ A. Borysowska, „*Album Studiosorum*”..., s.78; P. Gut, *Szczecińskie akademickie...*, s. 65.

Wracając do grupy 17 uczniów z 1679 roku, wykazy prac pozwalają również na określenie indywidualnego czasu pobytu poszczególnych osób w szkole. Widzimy, że siedmiu studentów uczyło się w *Carolinum* co najmniej trzy lata, ponieważ ich prace wymieniane są w drukach za 1679, 1680 i 1681 rok. Brak wykazu za rok 1682 uniemożliwia jednoznaczne potwierdzenie, że żaden z nich nie został w Szczecinie jeszcze przez kolejne miesiące. Z pewnością natomiast nikt z interesującej nas grupy nie studiował już w *Carolinum* w 1683 roku. Nazwiska kolejnych siedmiu uczniów po raz ostatni pojawiają się w wykazie za 1680 rok, co oznacza, że spędzili w szkole od 2 do 2,5 roku (dłuższy okres jest możliwy w wypadku osób, które rozpoczęły naukę przed kwietniem 1679 r.). Nie możemy być natomiast pewni, jak długo studiowało w Szczecinie trzech uczniów, którzy przenieśli się na inne uczelnie w pierwszych miesiącach rektoratu Pfuela – wydaje się prawdopodobne, że uczyli się tutaj od chwili otwarcia szkoły w 1678 roku, choć nie możemy też wykluczyć, że uczęszczali do *Carolinum* jeszcze przed jego zamknięciem w 1677 roku – brak wpisów w matrykule dla lat 1668–1678 nie pozwala na jednoznaczne konkluzje w tym względzie. Poza tymi trzema wypadkami możemy jednak sformułować wniosek, że w okresie od reaktywacji *Carolinum* w 1678 roku do roku 1684 włącznie, studenci spędzali tutaj co najmniej dwa–trzy lata⁶⁷. Wydaje się, że ustalenia te potwierdzają tezę o szybkim i pełnym ustabilizowaniu sytuacji szkoły pod kierownictwem Johanna Ernsta Pfuela, pomimo, jak ustalono powyżej, istotnych problemów kadrowych.

W wykazie za rok 1679, oraz w dwóch kolejnych, znajdujemy również informacje, które pozwalają na wyciąganie wniosków na temat losów niektórych uczniów po zakończeniu edukacji w *Carolinum*. Spośród interesującej nas siedemnastki sześciu studentów kontynuowało naukę w innych ośrodkach we Frankfurcie, Lipsku, Wittenberdze i Królewcu. Wiadomości te pozwalają nam na śledzenie kierunków i zasięgu podróży podejmowanych w tym okresie przez szczecinian i innych mieszkańców Pomorza w celach edukacyjnych, jak również na wyciąganie wniosków co do pozycji szczecińskiej uczelni w sieci okolicznych szkół półwyspowskich i wyższych. Praktyka informacyjna Pfuela mogła mieć jednocześnie charakter marketingowy – kontynuowanie edukacji przez absolwentów szczecińskiej szkoły mogło być postrzegane jako potwierdzenie wysokiej jakości proponowanej tutaj edukacji, pozwalającej na swobodne rozwijanie jej w innych ośrodkach.

---

⁶⁷ Wehrmann przyjmuje ogólnie dla lat 1679–1716, że średni czas nauki w *Carolinum* wynosił od roku do dwóch lat; zob. M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen...*, s. 92.

Jako przykład mogą posłużyć informacje na temat Thomasa Eliasa Kluga ze Słupska, (*Thomas Elias Klug, Stolp[ensis] Pom[eranus]*), który dołączył do grona studentów *Carolinum* 1 października 1679 roku. Był najprawdopodobniej utalentowanym młodzieńcem – jego nazwisko pojawiło się jeszcze w tym samym roku aż w trzech dysputach: w dyspucie numer 14 i 18 występował jako oponent, w 19 podjął już bardziej wymagającą rolę – respondenta⁶⁸. Zdecydowanie wyprzedził pod tym względem kolegę przyjętego do szkoły miesiąc wcześniej – Sebastianus Henricus Hagemeister ze Szczecina został wpisany do matrykuły 9 września, a zaprezentował się w publicznym wystąpieniu dopiero w dyspucie nr 19, jako oponent Kluga. O tym, że Thomas Klug nie tylko dobrze się zapowiadał, ale potwierdził to podczas całego pobytu w *Carolinum*, świadczy pochlebna opinia wyrażona na jego temat przez Pfuela w wykazie prac za 1681 rok – rektor podkreślił jego „pobożność i pracowitość”.

W szczecińskiej uczelni Thomas spędził dwa lata – śledząc wzmianki na jego temat w kolejnych wykazach prac znajdujemy informację, że w 1681 roku podjął studia na uniwersytecie w Wittenberdze – przy jego nazwisku widnieje adnotacja *Studiosus Witteb[ergensis]*. Z innego już źródła dowiadujemy się, że w mieście Lutra spędził najprawdopodobniej kolejne dwa lata, by od 17 kwietnia 1683 roku rozpocząć kolejny etap edukacji w Królewcu⁶⁹. W świetle powyższych ustaleń można stwierdzić, że naukowa droga Thomasa Eliasa Kluga biegła ze Słupska do Szczecina, dalej do Wittenbergi i z powrotem przez Pomorze do Królewca.

Z nieznanymi powodami od roku 1683 Pfuel zarzucił ten, znany nam także współcześnie, mechanizm śledzenia karier absolwentów szkoły. Powrócił do niego natomiast jego następca Johann Georg Röser, który jednak wykorzystał w tym celu nie wykazy prac, lecz księgę wpisów – przy nazwiskach większości uczniów znajdujemy tam krótkie charakterystyki oraz uwagi na temat ich losów po zakończeniu nauki w Szczecinie⁷⁰.

---

⁶⁸ Analizując w wykazie prac za 1679 r. informacje na temat dysput dostrzegamy prawidłowość, że nowi uczniowie zawsze rozpoczynają swój udział w dysputach od roli drugiego oponenta, co wskazuje, że miała ona charakter pomocniczy i służyła wprowadzeniu początkujących do tej wymagającej formy prezentacji akademickich umiejętności. Jako respondenci występowali zawsze uczniowie bardziej doświadczeni.

⁶⁹ Zob. K. Heyden, *Gelehrte Pommern in den Matrikeln der Universität Königsberg in Preußen*, Dresden 2011, s. 18.

⁷⁰ Zob. także A. Borysowska, „*Album Studiosorum*”..., s. 79–80.

Podsumowanie

W świetle analizy wykazu prac za 1679 rok i planu zajęć na 1680 rok wydaje się, że nie tyle zniszczenia bazy materialnej uczelni, podkreślane na ogół w literaturze przedmiotu, stanowiły główną trudność w funkcjonowaniu uczelni na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVII wieku. Czynnikiem, który najmocniej zagrażał stabilności jej działania, był katastrofalny stan kadry dydaktycznej. Z liczby ośmiu profesorów, zakładanej jako niezbędna dla prawidłowej pracy szkoły, pracowało regularnie tylko trzech. Co ważniejsze, wśród tej trójki jedynie rektor należał do zasadniczego dla działania szkoły grona tzw. *praeceptores*, realizujących większość obowiązków dydaktycznych i wychowawczych. Przeanalizowane materiały pokazują nam skalę zaangażowania dydaktycznego Johanna Ernsta Pfuela, powinniśmy jednak do tego dodać obowiązki związane z utrzymaniem codziennej dyscypliny wśród uczniów, jak również dbałość o ich etyczną formację. Sytuacja kadrowa wpłynęła negatywnie także na zakres omówionych zagadnień z muzyki, języka greckiego oraz studium tekstów autorów antycznych.

Paradoksalnie, sytuacja ta nie spowodowała jednak obniżenia frekwencji – po chwilowym i zrozumiałym tąpnięciu w 1678 i 1679 roku do *Carolinum* zaczęli ponownie napływać uczniowie z obszarów, które tradycyjnie zasilają szereg alumnów szczecińskiej uczelni. Nic nie wskazuje także, by szkoła rozczarowywała – adepci, którzy podjęli studia, uczyli się tutaj przez kolejne 2–3 lata. Fakt ten wskazywał na realną potrzebę istnienia tego rodzaju placówki w Szczecinie. Wydaje się jednak, że dla odrodzenia *Carolinum* równie istotna była strategia działania przyjęta przez Johanna Ernsta Pfuela, który pomimo faktycznego braku możliwości kadrowych założył bardzo ambitne cele i zadbał o ich upowszechnienie. W przygotowanych przez niego materiałach widzimy, że wprowadził do programu tylko te ograniczenia, które były absolutnie konieczne, podkreślając nieustannie ich tymczasowość. Jako alternatywę dla brakujących wykładów proponował inne formy zajęć, które prowadził osobiście. Czynnikiem ważnym dla przywrócenia etosu szkoły, zarówno w skromnym gronie pracowników i uczniów, jak i w szerokim środowisku zewnętrznym, mogło być również odwołanie się do najlepszej tradycji uczelni, związanej z okresem funkcjonowania Pedagogium Książęcego. Za świadectwo tego rodzaju działania możemy uznać nie tylko wykorzystanie dawnej nazwy uczelni w programie na 1680 rok, ale przede wszystkim przywrócenie do głównego programu studiów publicznych

dysput i troskę o ich regularną realizację. Możemy zatem przypuszczać, że plany zajęć i wykazy prac, obok wszystkich innych zadań, pełniły rolę nośnika informacji o wysokim poziomie szkoły. Wszystkie te działania okazały się skuteczne – szczecińska uczelnia przeżyła kryzys, a nawet, na miarę ogólnej sytuacji miasta, rozkwitła. Szkolne druki dydaktyczne zarejestrowały ten proces, pozwalając na jego pełniejsze zrozumienie.

Bibliografia

Źródła niepublikowane

Archiwum Państwowe w Szczecinie:

Rękopisy i Spuścizny, sygn. 788.

Fundacja Najświętszej Marii Panny, sygn. 1445.

Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. Rkps 250/1: Album Studiosorum Gymnasi Regi Stetinensis [...].

Źródła publikowane

Acta Inaugurationis Gymnasii Carolini, Stetini [1667–1668], [http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN669026980&PHYSID=PHYS_0001&DM-DID=\(2.09.2017\)](http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN669026980&PHYSID=PHYS_0001&DM-DID=(2.09.2017)).

Acta Scholastica [...], Bd. 6, Nürnberg 1745.

Descriptio Paedagogii Stetinensis 1573, wyd. S. Schwann, Szczecin 1966.

Hering J.S., *Historische Nachricht von der Stiftung der 2 Collegiat-Kirchen, in den berühmten Stadt Alten Stettin: namentlich S. Marien u. S. Ottens oder Schlosskirchen* [...], Alten Stettin 1725.

Hiltebrandt J.A., *Verzeichniß Der Hirten im Obrigkeitlichen Stande* [...], Alten Stettin–Stargard 1724.

Plany i wykazy prac z lat 1679–1685, Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. XVIII/12989.I.

Verfassung des Gimnasii Carolini zu Alt. Stettin [...], Alt. Stettin 1667.

Opracowania

Bieck (Biccus) Christian, w: *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Mark Brandenburg 1640–1713*, red. L. Noack, J. Splett, Berlin 2001.

Borysowska A., „Album Studiosorum” jako źródło do dziejów szczecińskiego *Pedagogium Książęcego*, w: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, red. J. Kosman, Szczecin 2015.

Cieśluk M., *Johann Ernst Pfuel jako rektor Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego w świetle planów wykładów i wykazów prac studenckich. Wybrane zagadnienia*,

- w: *Od Pedagogium Księżęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyzszego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. A. Borysowska, Szczecin 2018.
- Engelbrecht Ch., *Fromm, Andreas*, w: *Neue Deutsche Biographie* 5 (1961).
- Gaziński R., *Pedagogium Księżęce (lata 1544–1667)*, w: *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek*, red. P. Niedzielski, W. Tarczyński, Szczecin 2016.
- Gut P., *Szczecińskie akademickie szkoły średnie w II połowie XVII i XVIII wieku*, w: *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek*, red. P. Niedzielski, W. Tarczyński, Szczecin 2016.
- Gut P., *Z dziejów Gimnazjum Karolińskiego (Gymnasium Regium Carolinum) w Szczecinie (1667–1715)*, „Dyskurs Europejski” 2015, t. 3.
- Heyden K., *Gelehrte Pommern in den Matrikeln der Universität Königsberg in Preußen*, Dresden 2011.
- Knapp G.C., *Lectures on Christian Theology*, t. 1, tłum. L. Woods Jun., Philadelphia 1845.
- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2013.
- Labuda G. (red.), *Księga Pamiątkowa Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu dla uczczenia 600-lecia założenia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Poznań 1965.
- Labuda G. (red.), *Dzieje Szczecina*, t. II: *Wiek X–1805*, Poznań 1985.
- Lange E., *Die Greifswalder Sammlung Vitae Pomeranorum*, Greifswald 1898.
- Mielcarek Z., Owczarek B., *Od Pedagogium do Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin 1985.
- Movius, Friedrich, w: CERL Thesaurus, <https://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/record.pl?rid=cnp00459353> (28.03.2017).
- Niedzielski P., Tarczyński W. (red.), *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek*, Szczecin 2016.
- Nieznanowska J., *Szyfowe prace. 175 lat starań profesorów medycyny Pedagogium Księżęcego / Gimnazjum Karolińskiego / Królewskiego Gimnazjum Akademickiego o powstanie w Szczecinie uniwersyteckiego wydziału lekarskiego*, w: *Od Pedagogium Księżęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyzszego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. A. Borysowska [w druku].
- Otto M., Pokrzywnicki J. (red.), *W gdańskim ogrodzie Muz. Gimnazjum Akademickie w Gdańsku wobec kultury starożytnych Greków i Rzymian. Idee, teksty, artefakty*, Pelplin 2016.
- Rychlewska L., *Dzieje literatury rzymskiej*, Wrocław 2005.
- Schickard, Wilhelm „Elder”, w: CERL Thesaurus, <https://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/record.pl?rid=cnp00918450> (19.02.2017).
- Schwann S., *Z dziejów szczecińskiego Pedagogium*, w: *Descriptio Paedagogii Stetিনensis 1573*, wyd. S. Schwann, Szczecin 1966.
- Wachowiak B., *Pierwociny życia uniwersyteckiego w Szczecinie w XVI i w początku XVII wieku*, w: *Księga Pamiątkowa Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu dla uczczenia 600-lecia założenia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. G. Labuda, Poznań 1965.

- Wachowiak B., *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego 1478–1713*, w: *Dzieje Szczecina*, t. II: *Wiek X–1805*, red. G. Labuda, Poznań 1985.
- Wehrmann M., *Geschichte des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums (des früheren Herzoglichen Pädagogiums und Königl. akademischen Gymnasiums) in Stettin. 1544–1894*, „Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin”, Stettin 1894.
- Wesołowska S., *Das fürstliche Pädagogium bzw. Gymnasium Carolinum in Stettin*, w: D. Alvermann, N. Jörn, J.E. Olesen (red.), *Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums*, Münster 2007.
- Wilhelm Schickard, w: *MacTutor History of Mathematics archive*, <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history/Biographies/Schickard.htm> (19.02.2017).

ABSTRAKT

W latach 1676–1677 Szczecin, pozostający pod kontrolą władz szwedzkich, przeżył dwa oblężenia armii elektora brandenburskiego. Szczególnie drugie z nich przyniosło istotne konsekwencje dla działającego w mieście Królewskiego Gimnazjum Karolińskiego. W wyniku ostrzałów artyleryjskich zniszczone zostały między innymi zabudowania uczelni, której dydaktyczna działalność zamarła na okres ponad roku – od końca sierpnia 1677 roku do końca września 1678 roku.

Konsekwencje kryzysu z lat 1676–1677 znacząco wpływały na warunki i jakość pracy szkoły oraz wiele aspektów jej codziennego życia, szczególnie w pierwszych latach po przywróceniu działalności. Na bliższą obserwację stanu uczelni w latach 1679–1680 pozwalają, wykorzystywane dotąd w nikłym stopniu, materiały dydaktyczne – plany zajęć oraz wykazy prac uczniów *Carolinum*. Celem niniejszego artykułu jest pokazanie, w jaki sposób objawiały się problemy w funkcjonowaniu zajęć dydaktycznych w tym okresie. Istotną rolę odgrywa także zaobserwowanie działań rektora Johanna Ernsta Pfuela, co przyczyniło się do przełamania kryzysu i odzyskania przez szkołę wysokiego poziomu dydaktycznego. W rozważaniach przedstawiono najpierw analizę ilościową i jakościową kadry, dalej omówiono sposoby nauczania i formy pracy stosowane w tym okresie, na koniec poddano refleksji kwestię zależności między kryzysem dydaktycznym a sytuacją uczniów *Carolinum*.

W świetle analizy wykazu prac za rok 1679 i planu zajęć na 1680 rok okazało się, że nie tyle zniszczenia bazy materialnej uczelni, podkreślane na ogół w literaturze przedmiotu, stanowiły główną trudność w funkcjonowaniu uczelni. Czynnikiem, który najmocniej zagrażał stabilności jej działania był katastrofalny stan kadry dydaktycznej. Wpłynęło to również na ograniczenia realizowanego programu nauczania, co jednak było minimalizowane dzięki dydaktycznemu zaangażowaniu rektora. Dość szybko natomiast

poprawiła się liczebność uczniów *Carolinum*. W efekcie różnorodnych działań szcze- cińska szkoła przetrwała kryzys dydaktyczny i w ciągu kilku lat powróciła do wysokich standardów funkcjonowania.

CAROLINUM REDIVIVUM. TEACHING CRISIS IN THE ROYAL CAROLINGIAN GYMNASIUM IN SZCZECIN IN THE YEARS 1679–1680 IN THE LIGHT OF DIDACTIC DOCUMENTATION OF THE SCHOOL

ABSTRACT

In the years 1676–1677 Szczecin, under the Swedish rule, survived two sieges by the army of the Brandenburg Elector. Especially the second one had an impact on the Royal Carolingian Gymnasium (*Carolinum*) functioning in the City. As a result of shellfire the buildings of the School were destroyed, and the Gymnasium ceased to function for over a year, from the end of August 1677 to the end of September 1678.

The 1676–1677 crisis significantly changed the conditions and quality of the School and many other aspects of its everyday life, particularly in the first years after restoring the School to its original form. To have a closer look at the Gymnasium in the years 1679–1680 is now possible thanks to the didactic materials (so far hardly used), such as class timetables and the registers of the *Carolinum* students' assignments. The aim of the present article is to indicate in which way the problems of organising classes in that period manifested themselves. An important role was played by Rector Johann Ernst Pfuel; thanks to his efforts the crisis was resolved and the School recovered its teaching reputation. First a qualitative and quantitative analysis of the staff has been carried out, next the teaching methods and the forms of work used at that time have been examined, and finally the relationship between the teaching crisis and the situation of the students has been investigated.

In the light of the 1679 register of students' assignments and the 1680 class timetable it has turned out that it had not been the destruction of the School buildings (highlighted in the literature) that was the main reason of its problems. The factor of the strongest impact was the poor quality of the teaching staff. And it was the reason of restricting the teaching programmes, which was minimised by the Rector's engagement. And the number of students began to grow fast. As a result of diverse activities the Szczecin School survived the crisis and in the subsequent years reached its high standards again.